

Bargieł, Barbara / Florek, Marek

Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 2001-2003 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz

---

Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, 20-32

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA BARGIEŁ, MAREK FLOREK

WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH PROWADZONYCH W LATACH 2001–2003 NA CMENTARZYSKU KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH W PAWŁOWIE, STAN. 3, POW. SANDOMIERZ

W trakcie prowadzonych w latach 1999–2000 badań wykopaliskowych na stanowisku 3 w Pawłowie rozpoznano – jak się wydaje – centralną część cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych, odsłaniając m.in. pozostałości dużej budowli o konstrukcji słupowej wzniesionej nad grobami w obstawach kamiennych i grobami jamowymi bez obstaw, oraz – w nieznacznym stopniu – przestrzeń na północ i południe od niej, gdzie odkryto ślady kolejnej, mniejszej konstrukcji słupowej, groby w obstawach kamiennych oraz fragmenty półksiężycowatych nieckowatych rowów, zapewne funkcjonalnie związanych z cmentarzyskiem (por. B. Bargieł, M. Florek 2000, s. 25–32; 2003, s. 14–18). W latach 2001–2003 kontynuowano badania cmentarzyska, koncentrując się na rozpoznaniu jego części północnej, podczas gdy w części południowej zlokalizowano jedynie kilka wykopów o charakterze sondażowym¹. Usytuowanie wykopów w poszczególnych latach uzależnione było w znacznej części od rozmieszczenia szkółek drzew owocowych, zajmujących większość terenu stanowiska. W roku 2000 przebadano powierzchnię – 321 m², w roku 2001 – 310 m², w roku 2002 – 498 m², w 2003 – 80 m². Ogółem w ciągu 5 sezonów (1999–2003) rozpoznano 1414 m² powierzchni stanowiska (ryc. 1, 2).

WYNIKI BADAŃ

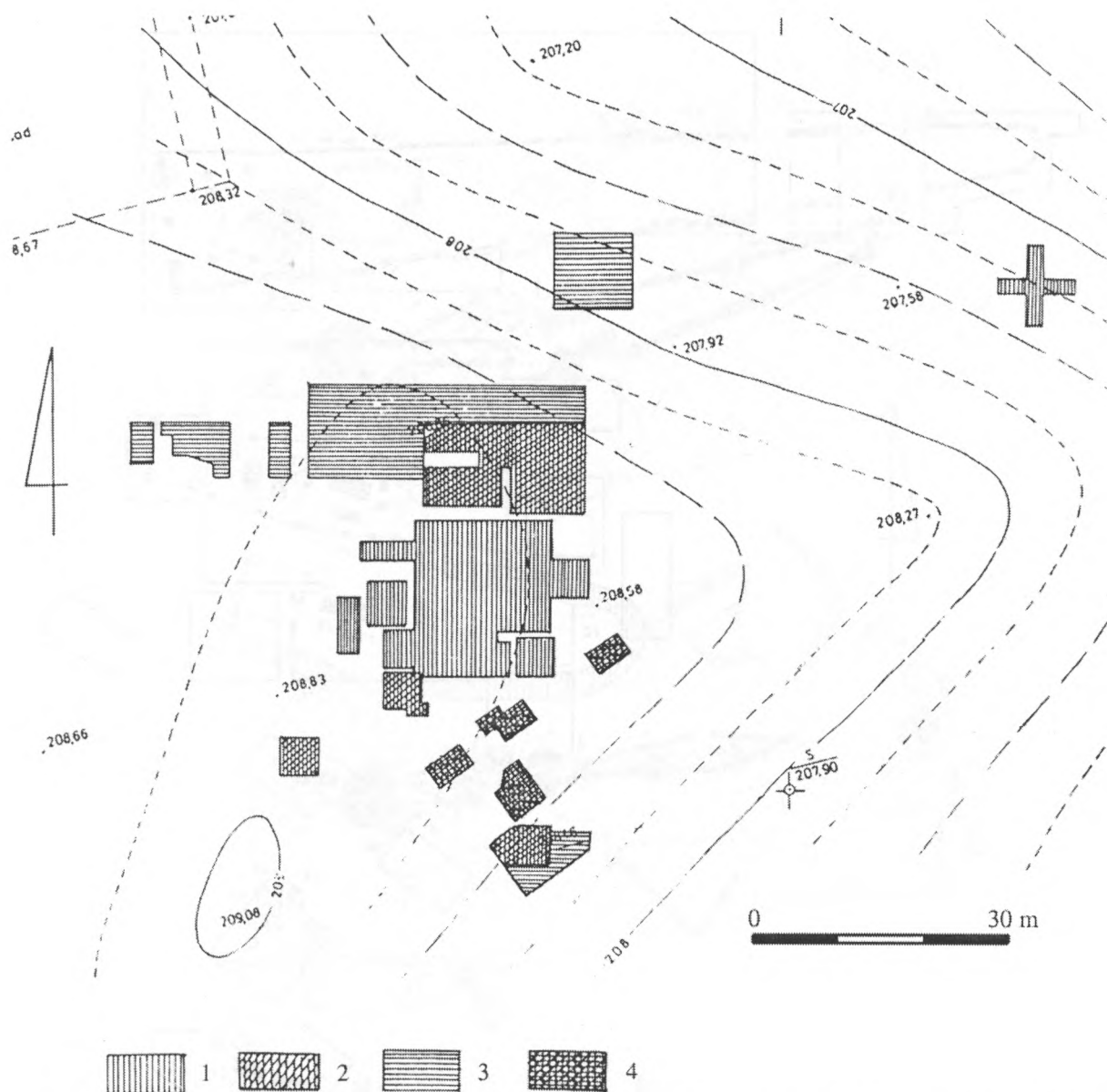
W części południowej stanowiska (na południe od wykopów z lat 1999–2000) odkryto kolejnych 11 grobów szkieletowych (obiekty 27–31, 39, 42–46), w większości z konstrukcjami kamiennymi w formie skrzyń, obstaw lub bruków z płyt lokalnego wapienia (opoki). Jedynie w grobie 42, poza wapieniem użyto również inne rodzaje skał, w tym zlepieńce, piaskowce, granity i konkretje lokalnego krzemienia szarego wieku turoń-

skiego. Tylko dwa groby (obiekty 28 i 44) były zwykłymi grobami jamowymi pozbawionymi jakichkolwiek konstrukcji kamiennych, zaś w obiektach 44–46 konstrukcje kamienne zachowały się fragmentarycznie. Groby zorientowane były wzdłuż osi W–E (obiekty 28–39, 43, pięć ostatnich z niewielkim odchyleniem), bądź N–S (obiekty 44–46). Stan zachowania szczątków kostnych był zróżnicowany – od prawie kompletnie zachowanych szkieletów do pojedynczych fragmentów kości w grobie, w zależności, czy jamy grobowe były bezpośrednio wkopane w calec lessowy, czy też znajdowały się jeszcze w spągu poziomu glebowego, oraz głębokości orki. Wszyscy zmarli pochowani byli w pozycji wyprostowanej. Tam gdzie groby zorientowane były w kierunku W–E, zmarli ułożeni byli z głowami od strony zachodniej, natomiast w przypadku grobów zorientowanych w kierunku N–S, kierunek ułożenia pochówków był zróżnicowany. Groby, z wyjątkiem obiektu 42, w którym znaleziono siekierkę czworosieczną z krzemienia pasiastego (ryc. 9: 8), poza pojedynczymi odłupkami bądź wiórkami krzemiennymi, co do których nie ma nawet pewności, czy do jam grobowych trafiły intencjonalnie, pozbawione były wyposażenia. Tym niemniej wszystkie odkryte pochówki wiążemy z kulturą pucharów lejkowatych.

Część pochówków odkrytych w południowej partii cmentarzyska wyróżniała się nietypowymi formami rytuału pogrzebowego, zwłaszcza w zakresie traktowania ciał zmarłych. W grobie (obiekcie) 29, w którym pochowano mężczyznę w wieku *Adultus*², stwierdzono, iż zmarły – leżący na plecach – miał dłonie, prawdopodobnie wcześniej skrepowane, ułożone pod miednicą, czaszka zaś znajdowała się w nienaturalnej, odwróconej pozycji, być może wcześniej odcięta (ryc. 3: 1). W grobie (obiekcie) 30, zawierającym pochówek osobnika młodocianego (*Iuvenis*), zaobserwowano częściowo nieanatomiczny układ szkieletu: czaszka w pozycji odwróconej, fragmenty kręgosłupa (kręgi) ułożone na osi zmarłego poczynając od części jamy grobowej na zachód od czaszki po podudzia, żebra zgrupowane w wąskim pa-

¹ Podobnie jak w poprzednich sezonach badania finansowane były przez UMCS w Lublinie w ramach praktyk studenckich, Świętokrzyski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach oraz Burmistrza Miasta i Gminy w Zawichoście. Uczestnicy ekspedycji składają wyrazy wdzięczności właścicielom pól, państwu Krystynie i Tomaszowi Borkowskiemu, za wszechstronną pomoc i opiekę w czasie badań.

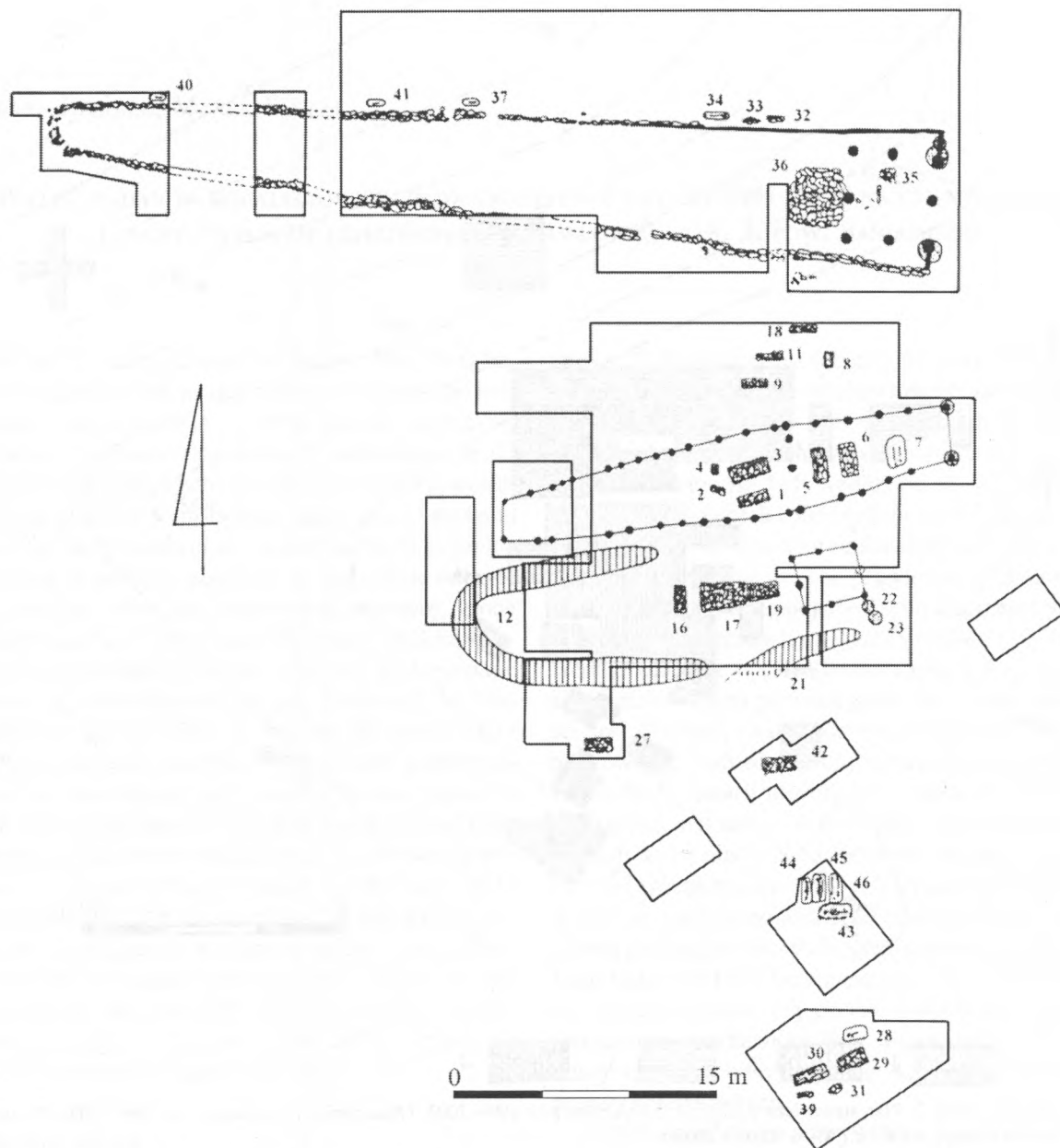
² Por. W. Kozak-Zychman, M. Szeliga (w tym tomie).

Ryc. 1. Pawłów, stan. 3. Plan stanowiska z lokalizacją wykopów z lat 1999–2003. Oznaczenia: 1 – wykopy z lat 1999–2000; 2 – wykopy z 2001 r.; 3 – wykopy z 2002 r.; 4 – wykopy z 2003 r.

się między czaszką a miednicą, częściowo również między kośćmi nóg, szyjki i główki kości udowych leżące na sobie, talerze miednicy częściowo nasunięte na siebie, kości kończyn górnych pozamieniane (kość promieniowa w miejscu kości ramieniowej) (ryc. 3: 2). Układ taki wskazuje na wtórny charakter pochówku (bądź wcześniejsze pokawałkowanie zmarłego), jednak z tendencją do powtórnego ułożenia szczątków kostnych w porządku anatomicznym. W grobie (obiekcie) 43, poza szkieletem mężczyzny w wieku *Maturus* znaleziono trzon kości ramieniowej innego osobnika, ułożony równolegle do lewego ramienia zmarłego (ryc. 4: 4). Grób 46 był grobem potrójnym, drugim tego rodzaju odkrytym na cmentarzysku w Pawłowie. Pochowano w nim mężczyznę w wieku *Maturus* i najprawdopodobniej kobietę

w wieku *Adultus*, u której stóp złożono – w trzech miejscach odrębnie – czaszkę, żuchwę i prawą kość udową małego dziecka (*Infans I*) (ryc. 4: 3). Jednak najbardziej nietypowy był obiekt 44, będący grobem podwójnym, przylegającym do grobu (obiekcie) 45, od którego – jak się wydaje na podstawie obserwacji stratygraficznych – jest młodszy (ryc. 4: 1). W wąskiej jamie grobowej spoczywały, jeden na drugim, w pozycji „na waleta” dwa szkielety: młodocianego osobnika w wieku *Iuvenis*, i kobiety w wieku *Maturus*, oba w pozycji wyprostowanej. Kości czaszek obu osobników były pogruchothane (pokawałkowane), jednak nie przemieszczone, co sugeruje, iż ich zniszczenie nie musi być efektem orki, lecz może mieć związek z rytuałem pogrzebowym. Szkielet osobnika młodocianego, a właściwie jego klat-

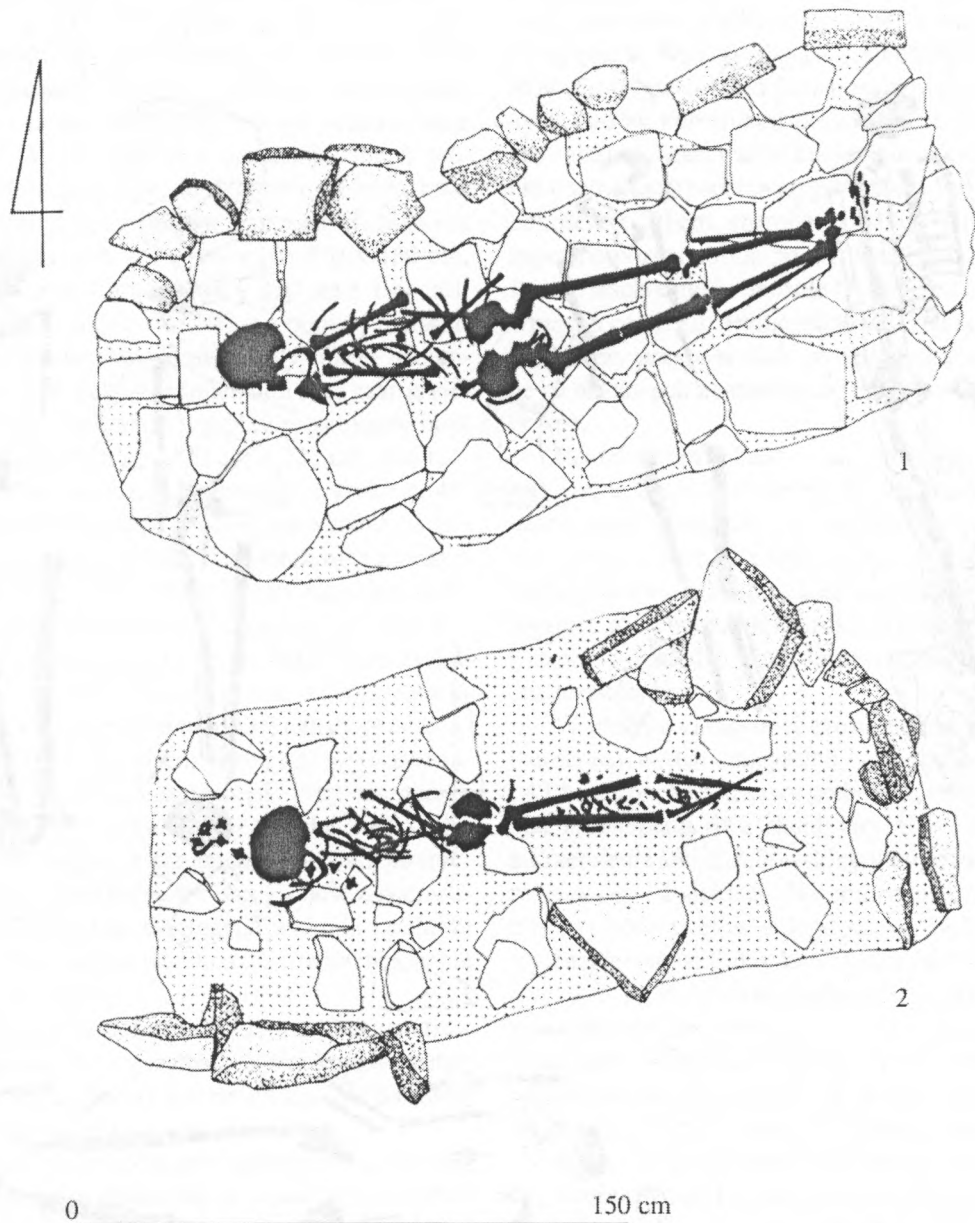

Ryc. 2. Pawłów, stan. 3. Plan zbiorczy obiektów odkrytych na cmentarzysku.

ka piersiowa, czaszka i ręce, znajdował się bezpośrednio na dnie jamy grobowej, natomiast miednica i kończyny dolne leżały na lewej stronie klatki piersiowej, miednicy i lewej nodze szkieletu kobiety. Z kolei nogi kobiety leżały na klatce piersiowej osobnika młodocianego. Ręce (dłonie) osobnika młodocianego ułożone były pod jego miednicą, w sposób wskazujący, że były w chwili złożenia do grobu skrepowane na plecach. Na ile dało się zaobserwować na podstawie źle zachowanych kości, wydaje się, że miednica i nogi osobnika młodocianego ułożone były tak, jakby złożono go na brzuchu, podczas gdy klatka piersiowa i ręce leżały tak, jakby zmarły leżał na plecach. Wskazuje to, że albo dolna część ciała (nogi) osobnika młodocianego leżące-

go na dnie grobu zostały zarzucone na ciało zmarłej kobiety ułożonej częściowo na nim, albo, co wydaje się na podstawie układu szczątków kostnych równie prawdopodobne, osobnik młodociany został przecięty w pasie i złożony w dwu etapach, częściowo pod (górną część ciała), częściowo na zwłokach kobiety (część ciała od pasa w dół).

Opisane wyżej specyficzne obrzędy pogrzebowe i formy pochówków, takie jak krepowanie rąk zmarłych, kawałkowanie zwłok, pochówki podwójne, potrójne, cząstkowe, być może również wtórne, przynajmniej w części mogą być interpretowane jako świadectwo stosowania przez ludność kultury pucharów lejkowatych użytkujących cmentarzysko w Pawłowie tzw. zabiegów

Ryc. 3. Pawłów, stan. 3. Plany grobów (obiektów) 29 (1) i 30 (2).

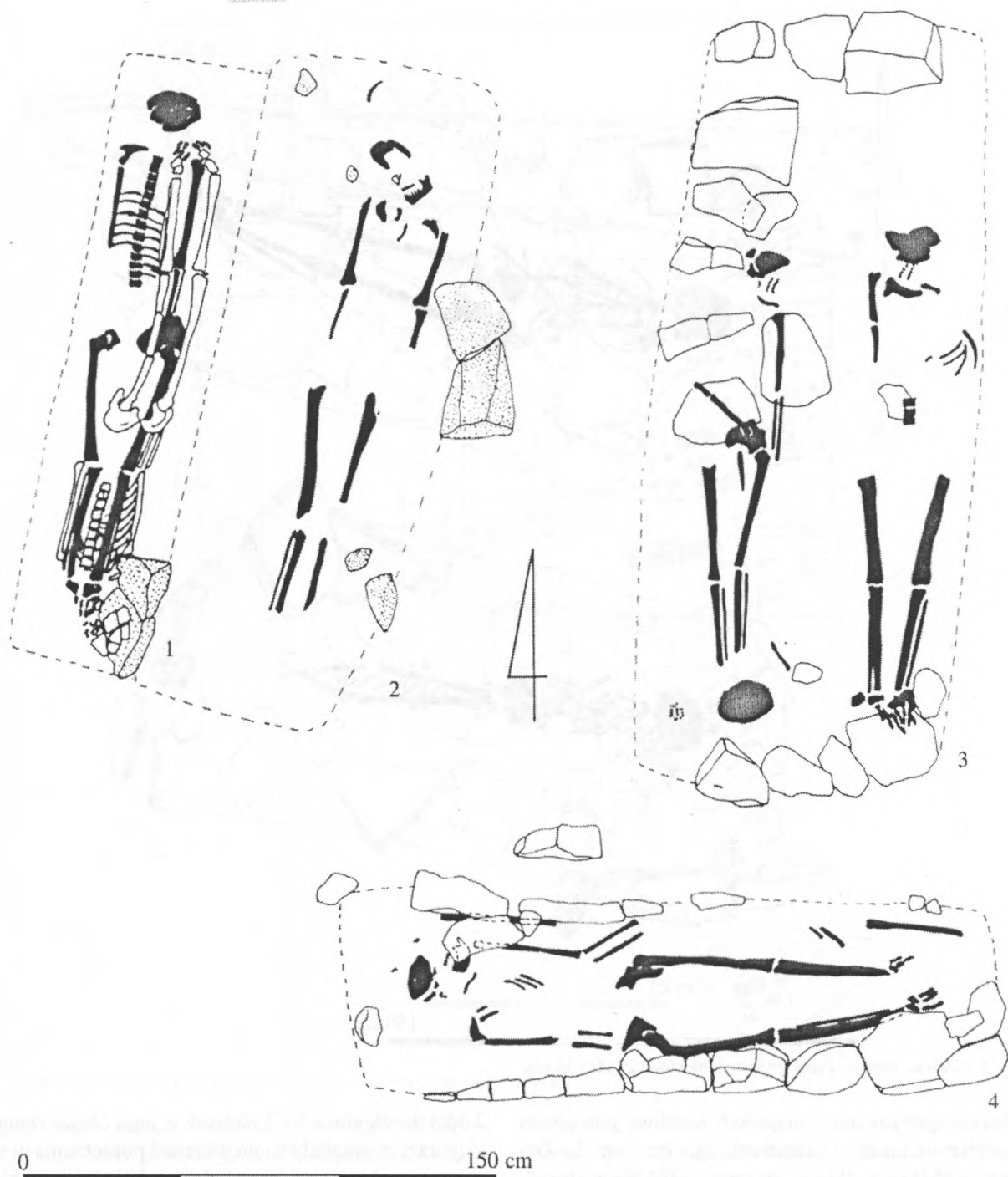
„antywampirycznych”, mających zapobiec powrotowi zmarłych na ziemię i szkodzenie żywym (por. L. Gajewski 1952/53, s. 80; Z. Ślusarski 1954/55, s. 38-43; T. Wiślański 1979, s. 258). Pochówki te występują jedynie w południowej części cmentarzyska, tworząc wyraźnie wyodrębnioną strefę.

Na północ od rozpoznanej w latach 1999–2000 budowli słupowej i położonych w jej sąsiedztwie grobów odkryto grobowiec o konstrukcji kamienno-drewnianoziemnej (obiekt 36), zbudowany na planie bardzo wysokiego trapezu rozciągniętego wzdłuż osi E–W, z podstawą (tzw. czołem) od strony wschodniej, swą formą nawiązujący do tzw. grobowców kujawskich. Obiekt rozpoznano prawie w całości – nieprzebadane zostały tylko

2 odcinki długości 5 i 2 metrów w jego części zachodniej oraz, ze względu na niemożność poszerzenia w tym miejscu wykopu, części południowej obstawy kamiennej (ryc. 5). Długość grobowca, mierzona wzdłuż osi E–W wynosiła 52 metry, szerokość części wschodniej (podstawy, tzw. „czoła”) – 8,50 m, zaś szerokość zamknięcia części zachodniej ok. 3 m. Jego wysokość z powodu niezachowania się nasypu jest trudna do zrekonstruowania, tym niemniej wydaje się, że przynajmniej wysokość części wschodniej mogła przekraczać 2 metry.

Część wschodnią grobowca zajmowało pomieszczenie o wymiarach ok. 8 x 6 m, z dachem wspartym na ośmiu słupach, dostępne przez wejście umieszczone sy-

Ryc. 4. Pawłów, stan. 3. Plany grobów (obiektów) 44 (1), 45 (2), 46 (3), 43 (4).

metrycznie w jego podstawie. Dach, zapewne płaski bądź niski dwuspadowy, prawdopodobnie pokryty był słomą bądź trzcina, na co wskazuje duże nagromadzenie szczątków organicznych w tej części grobowca, a mogących właśnie pochodzić ze zbutwiałego i zawalonego poszycia. Należy zwrócić uwagę, że dwa słupy po obu stronach wejścia zostały wstawione w dużo większe od nich jamy (bądź wkopane w ich wypełniska), podobnie jak to miało miejsce w przypadku krańcowych wschodnich

słupów budowli słupowej rozpoznanej w latach 1999–2000 (por. B. Bargiel, M. Florek 2003, s. 14 i ryc. 1).

Pomieszczenie z dachem na ośmiu słupach, stanowiące rodzaj przedsionka przed właściwym grobem, mogło stanowić miejsce odprawiania obrzędów ku czci zmarłych lub składania darów pogrzebowych, za czym przemawiają znalezione tu liczne fragmenty naczyń i drobne wyroby krzemienne (ryc. 7: 1–10, 12; ryc. 8), a których całkowicie brak w innych częściach grobow-

ca. Bezpośrednio za nim, w odległości ok. 6 m od mieszczącej wejście podstawy („czoła”) grobowca, znajdowały się, wkopane w pierwotny poziom glebowy, dwie prostokątne kamienne komory grobowe, usytuowane równolegle do siebie, dłuższymi bokami zorientowane wzdłuż osi E–W, tj. zgodnie z orientacją całego grobowca megalitycznego (ryc. 6). Komory grobowe miały formę skrzyń z płyt i bloków kamiennych (komora północna – obiekt 36A – o wymiarach 270 x 150 cm, komora południowa – obiekt 36B – 290 cm x 190 cm), zaś ich głębokość sięgała ok. 100 cm poniżej pierwotnego poziomu terenu. Wypełnione były różnej wielkości, zazwyczaj dość dużymi kamieniami oraz czarną ziemią. Obie komory nakrywał wspólny prostokątny bruk kamienny o wymiarach ok. 350 cm x 320 cm, nad którym znajdował się niski nasyp ziemny o wysokości 40–60 cm. Na dnach obu komór grobowych odslonięto dwa bardzo źle zachowane pochówki osobników o nieokreślonej płci i wieku, z których zachowały się jedynie niewielkie fragmenty (trzony) kości długich, w tym część ze śladami działania ognia (szkielet 36B). Stan zachowania szkieletów nie pozwala na pewne zrekonstruowanie ich układu w grobie, tym niemniej należy przypuszczać, że zmarli zostali złożeni w pozycji wyprostowanej, z głowami od strony zachodniej. Przy szczątkach zmarłego w komorze południowej (obiekt 36B) znaleziono wiór mikrouskany z krzemienia wołyńskiego (ryc. 7:11), ponadto w wypełniskach obu grobów znajdowały się pojedyncze drobne fragmenty ceramiki i odłupki krzemienne, które jednak trudno uznać za intencjonalne wyposażenie grobowe.

Poza nakrytym wspólnym brukiem grobem centralnym składającym się z opisanych wyżej komór grobowych, w obrębie grobowca trapezowatego nie natrafiono na żadne inne obiekty.

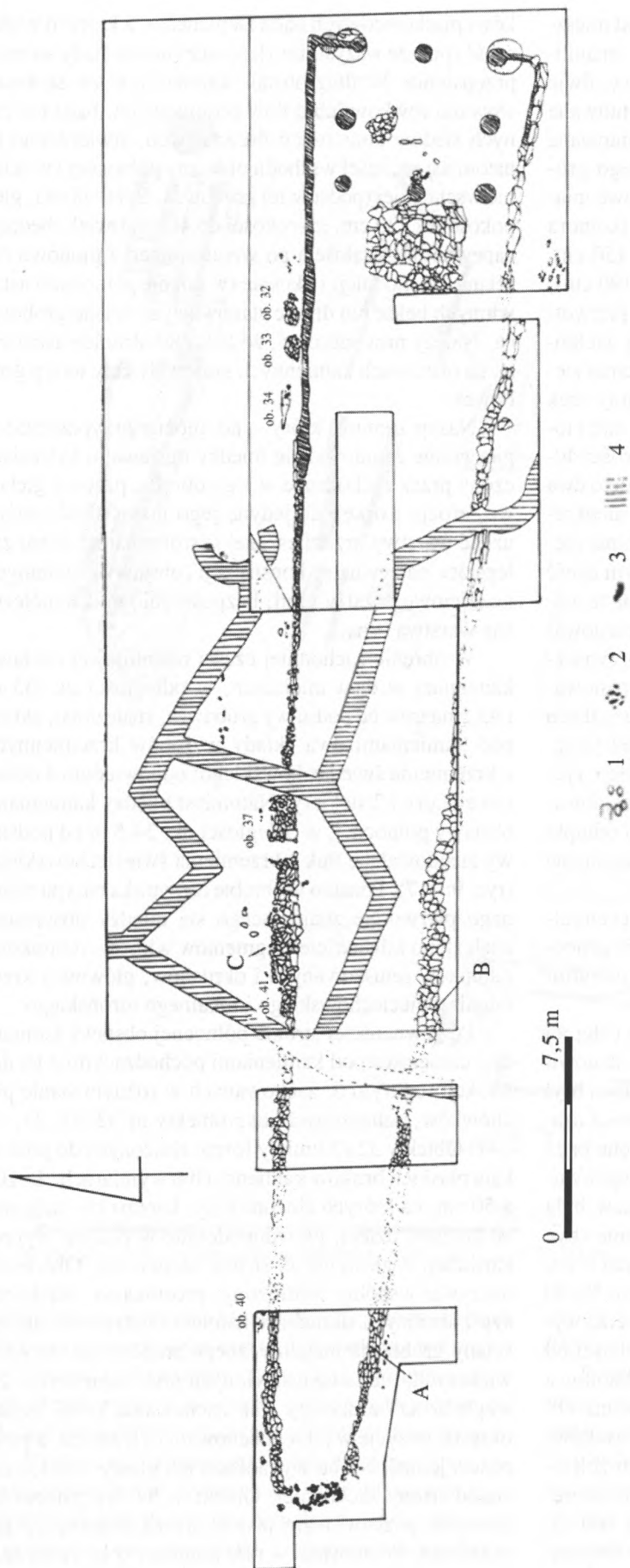
Obstawę południowej ściany grobowca na całej jej długości, zaś ściany północnej w ponad 3/4 stanowił rodzaj „suchego” muru z różnej wielkości bloków i brył miejscowego wapienia ułożonego na pierwotnym – z czasów funkcjonowania grobowca – poziomie terenu bądź nieznacznie (do głębokość 20 cm) weń wkopanym. Wielkość kamieni wchodzących w skład obstaw była zróżnicowana: część stanowiły drobne kamienie (być może efekt rozkruszenia i zlasowania się większych brył), część bloki o wymiarach dochodzących nawet do 50–60 x 30–40 x 20–30 cm. Szerokości obstawy północnej wynosiła od ok. 20 do prawie 80 cm, przy wysokości od ok. 20–25 cm do ponad 50 cm. Obstawa południowa była szersza i zbudowana z większych bloków niż obstawa północna, miała również nieco większą wysokość. Od strony zachodniej, w miejscu największego zbliżenia się obstaw, grobowiec był zamknięty krótkim nieregularnym brukiem o przebiegu N–S, długości 160 cm i szerokości 80–100 cm, wykonanym z głazów (otocza-

ków) piaskowcowych bądź zlepieńców, z których większość (przede wszystkim zlepieńce) nosiła ślady silnego przepalenia. Wzdłuż obstaw kamiennych nie zaobserwowano rowków lub dołów postępowych, bądź też innych śladów konstrukcji drewnianych, stwierdzono je natomiast w części wschodniej ściany północnej i w ścianie wschodniej (podstawie) grobowca. Był to płytki, głębokości ok. 20 cm, szerokości do 40 cm rowek, będący zapewne pozostałością po wzniesionych z pionowo (w ścianie wschodniej) i ukośnie (w ścianie północnej) ustawionych belek lub dranic stanowiących ścianę grobowca. Należy przypuszczać, że belki lub dranice ustawione na obstawach kamiennych szalowały cały nasyp grobowca.

Nasyp ziemny, który – jak można przypuszczać – pierwotnie znajdował się między obstawami był zniszczony przez zachodzące w jego obrębie procesy glebowe, erozję i orkę. Za jedyną jego pozostałość można uznać warstwę przemieszanej szarobrunatnej ziemi zalegające na zewnątrz konstrukcji (obstaw) kamiennych i częściowo między nimi, bezpośrednio pod współczesną warstwą orną.

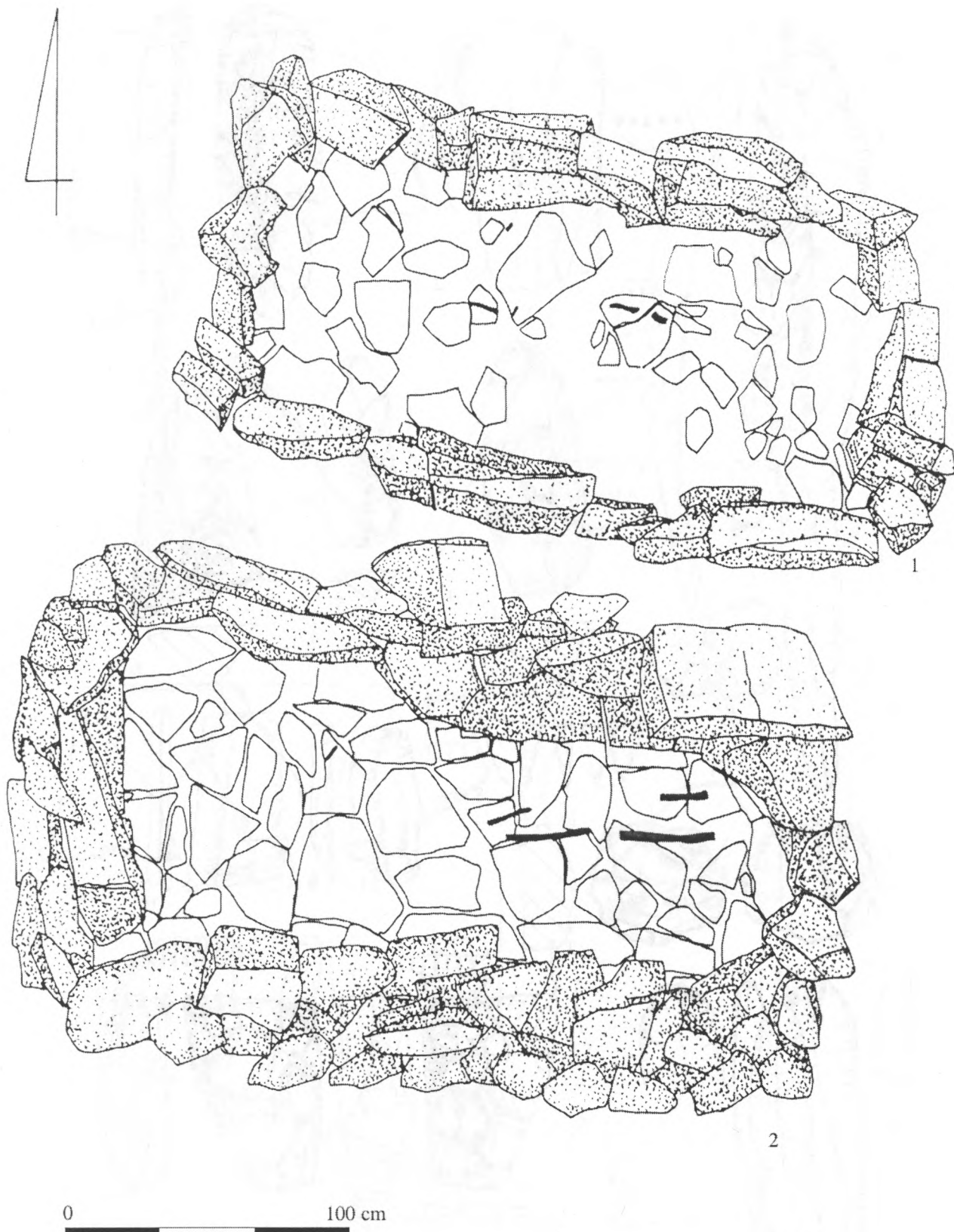
W obrębie zachodniej części południowej obstawy kamiennej w dwu miejscach, w odległości ok. 33 m i 45,5 metrów od podstawy grobowca, znaleziono, ukryte pod kamieniami dwa składy wyrobów krzemiennych z krzemienia świciechowskiego: odpowiednio 4 doborowe wióry i 2 siekiery. Natomiast między kamieniami obstawy północnej, w odległości ok. 34,5 m od podstawy znajdował się tłuk z krzemienia świciechowskiego (ryc. 9: 1–7). Ponadto w obrębie rozsypiska nasypu pierwotnie znajdującego się między obstawami znaleziono kilkanaście fragmentów wiórów, odłupków, odłupków retuszowanych i okruchów, głównie z krzemienia świciechowskiego i lokalnego turońskiego.

Po zewnętrznej stronie północnej obstawy kamiennej, częściowo pod kamieniami pochodzącymi z jej destrukcji, odkryto 6, zachowanych w różnym stanie pochówków, oznaczonych jako obiekty nr 32–34, 37, 40 i 41. Obiekty 32 i 33 miały formę zbliżonych do prostokąta płaskich bruków kamiennych o wymiarach ok. 100 x 50 cm, na których złożone były, bardzo źle zachowane szczątki dzieci, prawdopodobnie w pozycji wyprostowanej, z głowami od strony zachodniej. Oba bruki nakrywał wspólny wydłużony, prostokątny, wąski nasyp z drobnych okruchów kamieni. Jedynie od strony ściany grobowca megalitycznego znajdowało się kilka większych, pionowo ustawionych płyt wapiennych. Ze względu na bardzo zły stan zachowania kości trudno określić pozycję w jakiej pochowani byli zmarli, z pewnością jednak w obu wypadkach ich głowy znajdowały się od strony zachodniej. Obiekt nr 34 był grobem jamowym, pozbawionym jakichkolwiek konstrukcji kamiennych. Pochowano w nim kobietę (?) w wieku *Ma-*

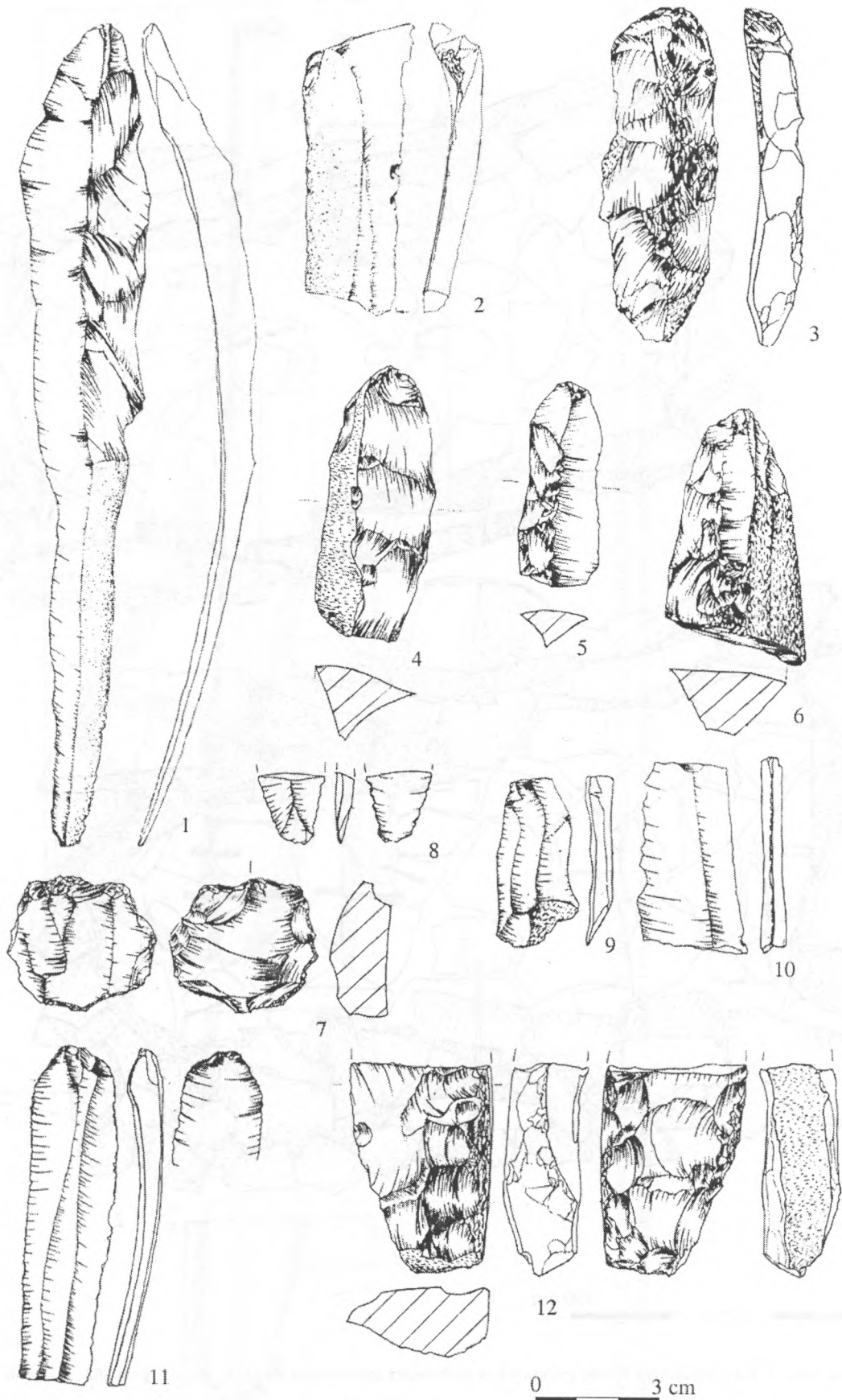

Ryc. 5. Pawłów, stan. 3. Plan grobowca trapezowatego (obiekt 36) i towarzyszących mu grobów. Oznaczenia: 1 – kamienie obstaw i konstrukcji grobowych; 2 – kamienie przepalone; 3 – rowek (ślad po konstrukcjach drewnianych obstawy grobowca); 4 – okopy z I wojny światowej; A-C – miejsca znalezienia depozytów wyrobów krzemieniowych.

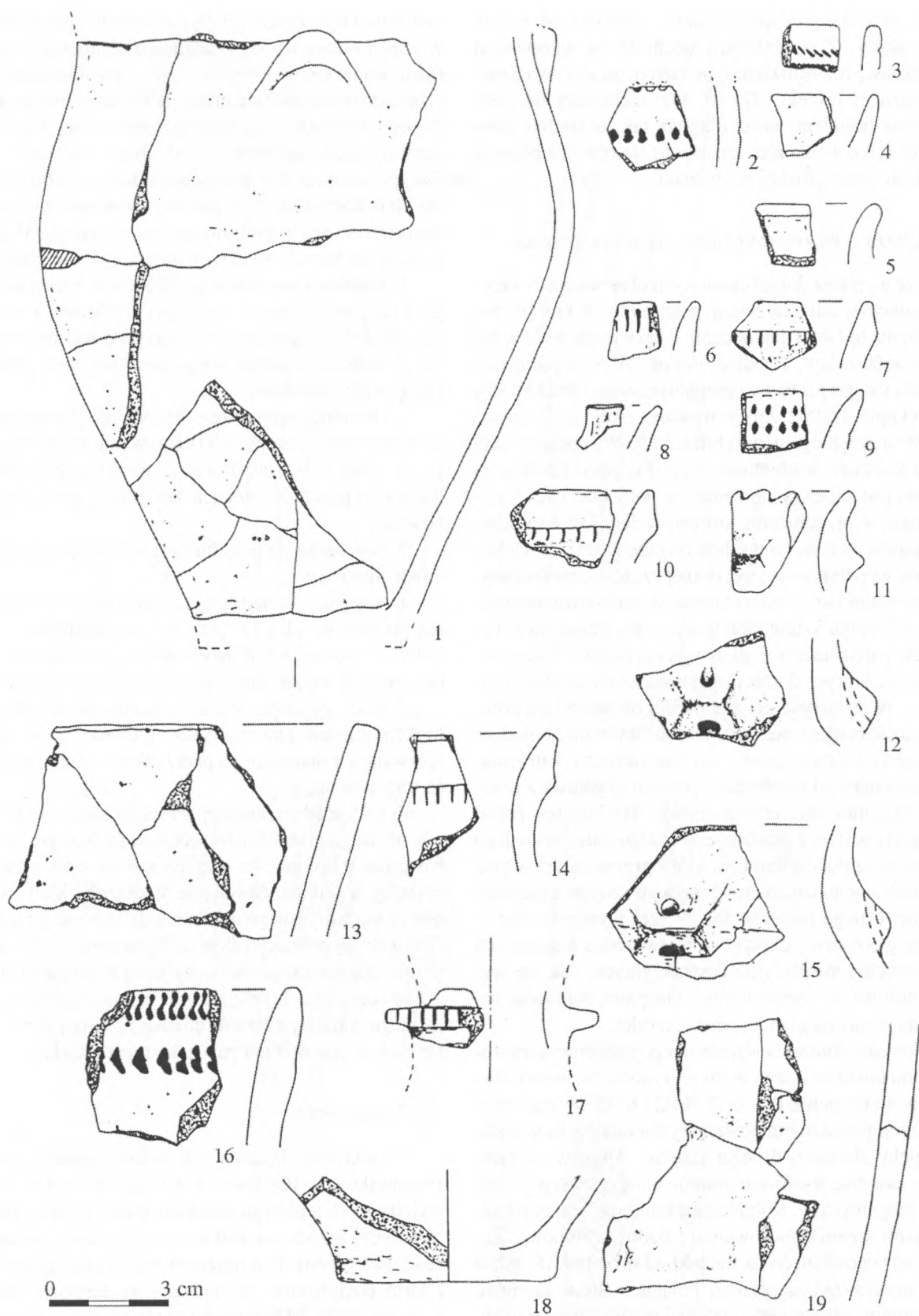

Ryc. 6. Pawłów, stan. 3. Plan centralnych komór grobowych w grobowcu trapezowatym (obiekcie 36): 1 – grób 36A; 2 – grób 36B.

Ryc. 7. Pawłów, stan. 3. Materiały krzemienne ze wschodniej części („przedсионka”) grobowca trapezowatego (obiektu 36) (1-10, 12) i grobu 36B (11).

Ryc. 8. Pawłów, stan. 3. Ceramika ze wschodniej części („przedsonka”) grobowca trapezowatego (obiektu 36).

turus, w pozycji wyprostowanej, z głową od strony wschodniej. Z pozostałych pochówków wkopanych w podstawę rozsypiska nasypu ziemnego grobowca megalitycznego (obiekty 37, 40, 41), zachowały się tylko nieliczne fragmenty kości długich, tak, że trudno określić nie tylko wiek i płeć zmarłych, ale również pozycje w jakich zmarli zostali pochowani.

UWAGI O PIERWOTNEJ MORFOLOGII STANOWISKA

Jak wynika z dotychczasowych obserwacji, w okresie funkcjonowania cmentarzyska teren na którym powstało nie był – tak jak obecnie – prawie płaski, czy też lekko pofalowany. W odległości ok. 10 m na północ od trapezowatego grobowca megalitycznego (obiekty 36), w wykopie 1/2002 zarejestrowano istnienie kopalnej dolinki o przebiegu w przybliżeniu E–W, pogłębiającej się w kierunku wschodnim. Czytelną pozostałością tej dolinki jest zapewne obniżenie w północnej części stanowiska, w przedłużeniu którego wcięty jest współczesny wąwóz w lesie na wschód od cmentarzyska. Dolinka była wypełniona w swej dolnej części warstwowanymi utworami barwy żółto-brunatno-biało-siwej powstałymi w wyniku akumulacji wodnej spływającymi z wyższych partii lessów i gleb wytworzonych z lessów, w obrębie których doszło do wykształcenia się gleby brunatnej. W jej stropie, na głębokości ok. 40–50 cm poniżej współczesnego poziomu terenu, wystąpiły pojedyncze zabytki krzemienne i drobne okruchy kamienia, wyznaczające jak się wydaje, poziom użytkowy z okresu funkcjonowania cmentarzyska. Poziom ten został przykryty warstwą szarosiwego i szaro-żółto-brunatego lessu z dużą ilością humusu, który przynajmniej w części może pochodzić ze zniszczonego nasypu grobowca megalitycznego (obiekty 36). Wyżej wystąpiła współczesna gleba orna, częściowo wytworzona z opisanych nawarstwień niwelacyjno-destrukcyjnych. Jak się wydaje dolinka ta, częściowo już zasypana, stanowiła naturalną północną granicę cmentarzyska.

Istnienie obniżenia wypełnionego podobnie warstwowanymi utworami (tzw. wymoku) zaobserwowano również w wykopach 2/02, 3/02, 4/02 i 6/02. W jego stropie przed powstaniem cmentarzyska doszło do powstania gleby zbliżonej do czarnoziemu. Dopiero na tym, już w zasadzie wyrównanym poziomie, powstał grobowiec megalityczny. Kolejne obniżenie stwierdzono między grobowcem trapezowatym a budowlą słupową. Zaczynało się ono nieco na wschód od grobu nr 18, gdzie było najwęższe i naj płytsze, i ciągnęło się w kierunku zachodnim, stopniowo pogłębiając się i poszerzając. Zaobserwowana na profilu zachodnim wykopu 1/1999 jego głębokość sięgała ponad 2 metrów od współczesnego poziomu terenu. Charakter wypełniających obniżenie warstw wskazuje, że ich odkładanie (zasypywanie

obniżenia) było procesem długotrwałym i, przynajmniej w części odbywało się z udziałem akumulacji wodnej (namywanie lessu i humusu przez wody opadowe). Obniżenie to może mieć charakter naturalnego rozcięcia erozyjnego (dolinki), podobnej do opisywanej wcześniej, ograniczającej cmentarzysko od strony północnej³. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że obniżenie to ma charakter sztuczny i powstało wskutek wybierania materiału na nasyp grobowca megalitycznego. W takiej sytuacji sekwencja wydarzeń mogła być następująca:

1. budowa trapezowatego grobowca megalitycznego z nasypem ziemnym w części środkowej i zachodniej, na który materiał pobierano po południowej stronie grobowca, wskutek czego powstało dość głębokie nieckowate obniżenie;

2. powolne zasypywanie obniżenia wskutek naturalnych procesów erozyjnych (namywanie lessu i humusu przez wody deszczowe) oraz zainicjowanie w obrębie warstw na jego dnie i stokach naturalnych procesów glebowych;

3. powstanie po południowej stronie obniżenia budowli słupowej;

4. wkopanie w najpłytszą, zachodnią część obniżenia grobów 9, 11 i 18 (poziom dna obniżenia z tego czasu, tj. poziom użytkowy z okresu powstawania grobów, wyznaczają drobne okruchy kamieni wapiennych);

5. powolne zasypywanie obniżenia po zaprzestaniu funkcjonowania cmentarzyska, głównie przez ziemię spływającą z niszczonego przez erozję nasypu grobowca trapezowatego.

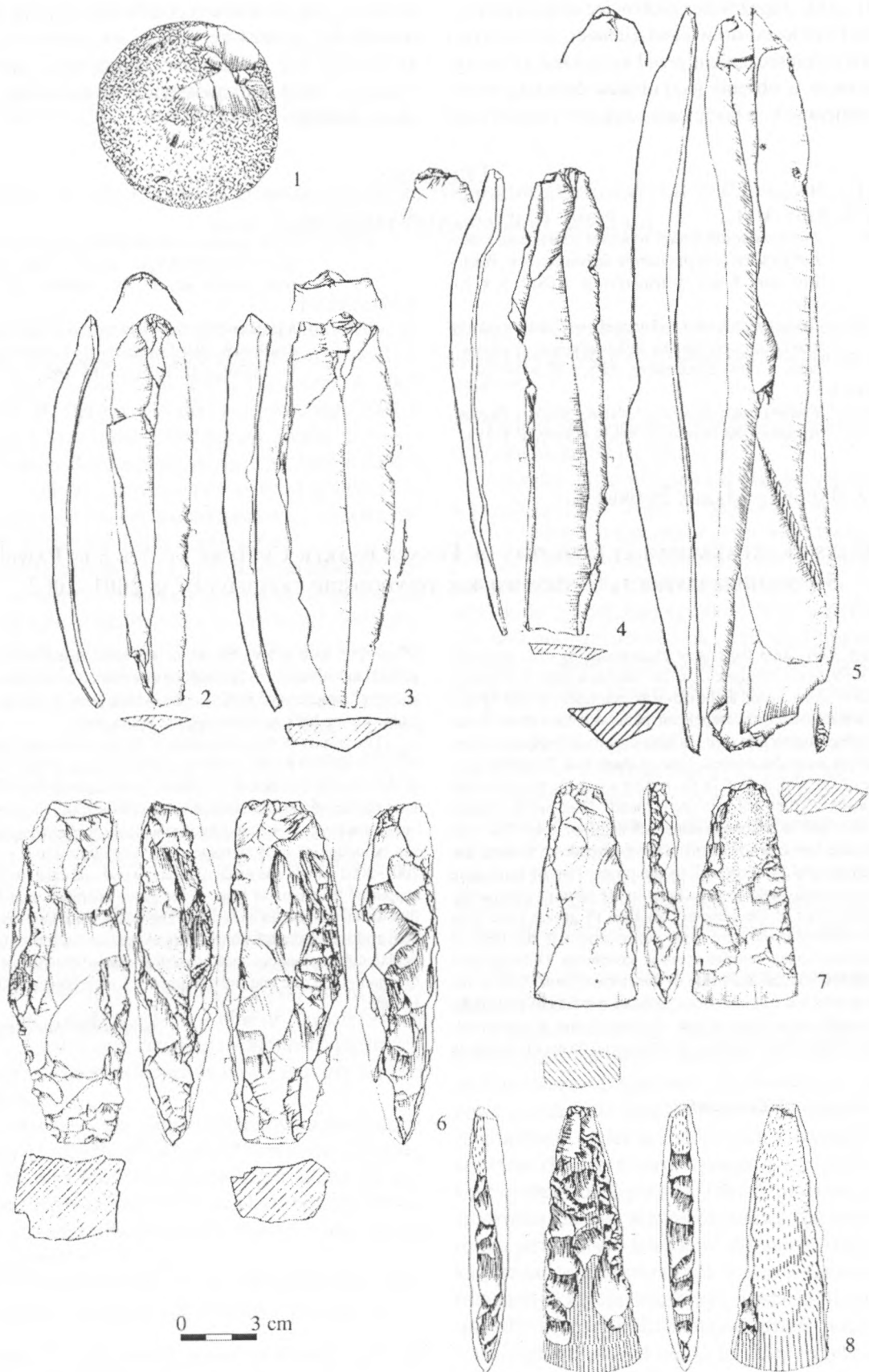
Przyjęcie takiej hipotezy tłumaczy skąd pobrano ziemię na nasyp grobowca trapezowatego oraz co się z nią następnie stało, jako że obecnie jest on całkowicie nieczytelny w terenie. Spłynięcie większości nasypu grobowca megalitycznego do obniżenia, tłumaczy zarówno charakter wypełniających je nawarstwień jak też stratygrafię stanowiska, przede wszystkim występowanie nad grobowcem megalitycznym oraz na południowy zachód od niego warstwy czarnobrunatnej i czarnej ziemi, której brak w pozostałych partiach cmentarzyska.

ZAKOŃCZENIE

Wyniki dotychczasowych badań cmentarzyska na stanowisku 3 w Pawłowie wskazują, że należy ono do wyjątkowych tego typu obiektów kultury pucharów lejkowatych, przede wszystkim ze względu na różnorodność stwierdzonych tu rodzajów konstrukcji grobowych i form pochówków. Wyjątkowe są zarówno odkryta w latach 1999–2000 duża budowla słupowa, być może o charakterze sanktuarium, mieszcząca m.in. bogato wyposażone groby symboliczne, jak też rozpoznany w la-

³ Opinia prof. dr. hab. H. Maruszczaka.

Ryc. 9. Pawłów, stan. 3. 1–7 – depozyty krzemienne z zachodniej części grobowca trapezowego (objektu 36); 8 – siekiera z obiektu (grobu) 42; 1–7 – krzemień świciechowski; 8 – krzemień pasiasty.

tach 2001–2002 trapezowaty grobowiec megalityczny o konstrukcji kamienno-drewniano-ziemnej, ze wspartym na słupach pomieszczeniem przed komorami grobowymi, znalezione w obrębie jego obstaw depozyty wyrobów krzemiennych, a także cała struktura przestrzenna

cmientarzyska, ze strefami pochówków dziecięcych, osób dorosłych i grobów ze śladami specyficznych praktyk kultowych, być może o tzw. charakterze „antywampirycznym” oraz podkowiastymi rowami bliżej nieokreślonej funkcji.

LITERATURA

- Bargiel B., Florek M.
 2000 *Pierwszy sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, woj. świętokrzyskie*, APŚ, t. 5, s. 25–32.
 2001 *Drugi sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz*, APŚ, t. 6, s. 14–19.
- Gajewski L.
 1952/53 *Kultura czasz lejkowatych między Wisłą a Bugiem*, Annales UMCS, sec. F, vol. 4 (1949), s. 1–194.
- Ślusarski Z.
 1954/55 *Nowe groby i cmentarzyska kultury czasz lejkowatych z Lasu Stockiego i Stoku, w pow. puławskim*, Ann. UMCS, sec. F, vol. 5 (1950), s. 9–54.
- Wiślański T.
 1978 *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*. W: *PZPol*, t. II, 1979, s. 165–260.

BARBARA BARGIEL, MAREK FLOREK

RESULTS OF EXCAVATIONS AT CEMETERY OF FUNNEL BEAKER CULTURE AT SITE 3 IN PAWLÓW, SANDOMIERZ DISTRICT, SANDOMIERSKIE VOIVOODSHIP CARRIED OUT IN 2001–2003

In years 2001–2003 the rescue excavations of FBC cemetery started in 1999, were continued. In the northern part of cemetery a tomb built of stone, wood and earth was examined. It was 52 meters long, constructed on a trapezium plan with two stone burial chambers in the eastern part of it. In both chambers badly preserved skeletal burials were discovered. One of them was furnished with blade made of the Wołyń flint. In the setting along the western tomb wall 3 deposits of flint artifacts were found. They were: 4 large blades, 2 axes and one hammerstone, all made of grey flint with white spots (the Świeciechów flint). There were also 5 skeletal burials situated parallel to north wall of the tomb. Two of them were children graves with stone constructions in the form of pavements. In the southern part of the cemetery another 11 graves have been uncovered. Most of them were stone constructions in the form of rectangular stone boxes, settings or stone pavements. Only one grave was furnished with an axe made of the stripped flint. Two of the discovered graves were double ones, skeletal remains of two adults and child's skull were found in one of them. Some of the burials distinguished from others because of the unusual forms of ceremony

of burying, such as atypical layout of bodies, dismembering, partial graves and reburials. This may be interpreted as evidencing “anti-vampire” practices of FBC people, which were to prevent the dead from coming back and harming the living ones.

The results of the researches of the Pawłów cemetery indicate its extraordinary position among similar objects of FBC, mostly due to the diversity of kinds of the graves constructions and burial forms. Large pillar construction discovered in 1999–2000, probably of sanctuary character, containing inter alia richly furnished symbolic graves is unique as well as trapezoidal megalithic tomb examined in 2001–2002 which was made of stone, wood and earth with the room supported by pillars in front of the grave chambers and deposits of flint artifacts found in its setting. The whole cemetery structure with both children and adults burials zones, graves with the signs of particular cultic practices and horseshoe-shaped ditches of unknown function is the one and only example of such object in the Central Europe.

Translated by *Małgorzata Florek*